

De tuin van Terworm: Frans en Engels

EMILE RAMAKERS

Kasteel Terworm staat onder meer bekend om zijn Engelse landschapstuin, die, sterk verwaarloosd, nog steeds terug te vinden is in het dal van de Geleenbeek.¹ Nu de restauratie van het kasteel start, lijkt het ook tijd de tuin aan een nader onderzoekje te onderwerpen.

In het begin van de negentiende eeuw bezat Terworm een formele Franse tuin. Deze is duidelijk op de *Tranchootkaart* [1805] aangegeven.² Deze tuin bestond toen uit een groot en vrijwel vierkant terrein, omgracht, gelegen ten oosten van het huis. Deze tuin was onderverdeeld in een achttal rechthoekige vakken. Hij was vanuit het kasteel via een brug over de slotgracht bereikbaar.³ Aan de ingang ervan stonden twee Lodewijk xv-pijlers, elk met een siervaas.⁴

Het is onbekend wanneer deze tuin is aangelegd, maar de twee pijlers geven een goede indicatie. In 1738 verwierf *Vincent van der Heyden genaamd Belderbusch* [1690-1771] kasteel Terworm en een aantal andere goederen in de buurt. Kort daarna kocht hij onder meer [delen van] Ten Driesch, Eyckholt en de Geleenhof. Daarmee was hij eigenaar van een groot, aaneengesloten gebied in het Geleendal. Belderbusch verhuisde rond 1750 van Streversdorf naar Terworm.⁵ Mogelijk is toen niet alleen het huis gemoderniseerd, maak ook de tuin onder handen genomen.⁶

Ten noorden van Terworm, langs de weg naar Overste Terworm, lag in 1805 nog een tweede formele gedeelte. Dit compartiment was vrijwel driehoekig van vorm.

Vincent's kleinzoon, *Karel van der Heyden genaamd Belderbusch*, sedert 1782 graaf, die in

de Franse tijd onder meer prefect van het departement Oise was en senator, bracht een deel van zijn tijd op Terworm door.⁷ Hij liet er in 1800 zijn hond begraven, op een eilandje in de slotgracht. Voor het monumentje van rood marmer lag een wit marmeren plaat, waarop dit gedicht:

*De l'amitié parfait modèle
Quand j'aime une fois, j'aime bien
Jusqu'à la mort je suis fidèle,
C'est assez dire que je suis chien.*⁸

Het graf is tegen het einde van de negentiende eeuw verwoest; fragmenten van de grafplaat bevinden zich nu in het Thermenmuseum.

Belderbusch overleed in 1826 te Parijs, kinderloos en zonder testament. Zijn erfenis bleef onverdeeld tussen de nakomelingen van zijn twee zussen en zijn broer.⁹ Het aantal erfgenamen groeide snel. Voor het verdere verloop zijn twee personen van groot belang: dochter *Josefine* [1805-1834]¹⁰ van broer *Anton* [gerechtigd voor eenderde deel] en één van de zoons van de oudste dochter, *Karel van Böselager* [†1857] [gerechtigd voor eenzesde van eenderde deel], omdat zij in 1820 huwden. Uit dit huwelijk werden twee dochters geboren, van wie er één, *Antoinette* [1827-1847], in 1846 met *Otto Napoleon baron*

de Loë [1821-1897] trouwde.

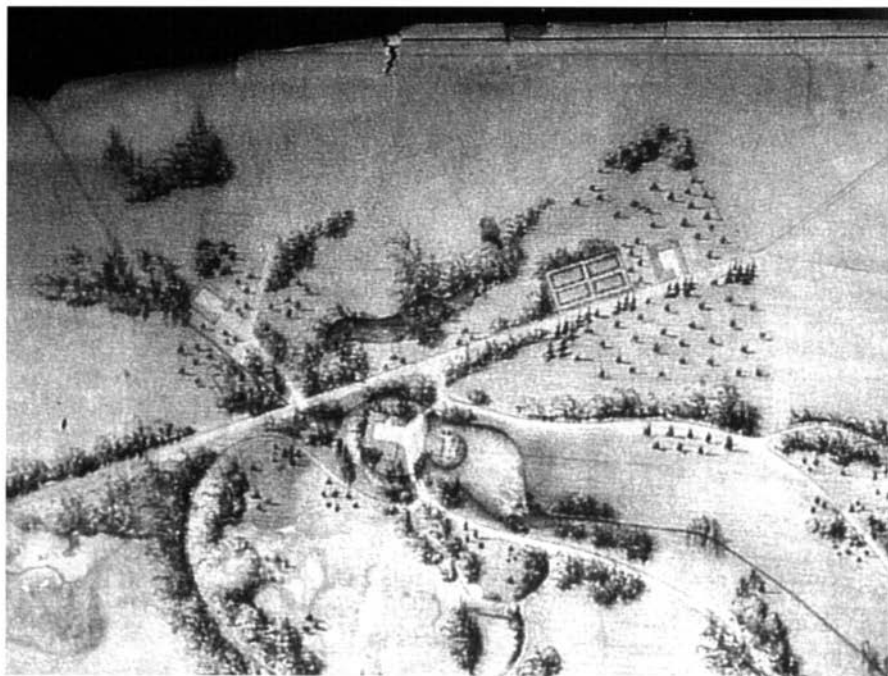
De verschillende erfgenamen samen besloten in 1840 Terworm en aanhorigheden bij opbod te verkopen.¹¹ In de omschrijving is er sprake van *'plusieurs avenues, promenoirs, bosquets, jardins d'agrément, jardins légumiers, serre, glacière, source d'eau vive, 12 pépinières, taillis, vergers, prairies'*, gelegen op een van de gezondste en meest pittoreske plaatsen van de provincie.¹²

In datzelfde jaar wordt de tuin nog uitvoeriger omschreven. Er is dan sprake van een kasteel, omgeven door acht boerderijen, dat *'offre un séjour des plus agréables et des plus champêtres, en constituant, dans son ensemble, un jardin anglais tout naturel, par la réunion de tous les gazons dans une petite vallée, arrosée par un ruisseau, faisant tourner un moulin partout abondamment garnie d'arbres de toutes espèces'*. De formele tuin bestond toen ook nog; het vierkante stuk wordt omschreven als *'jardin avec serre en*

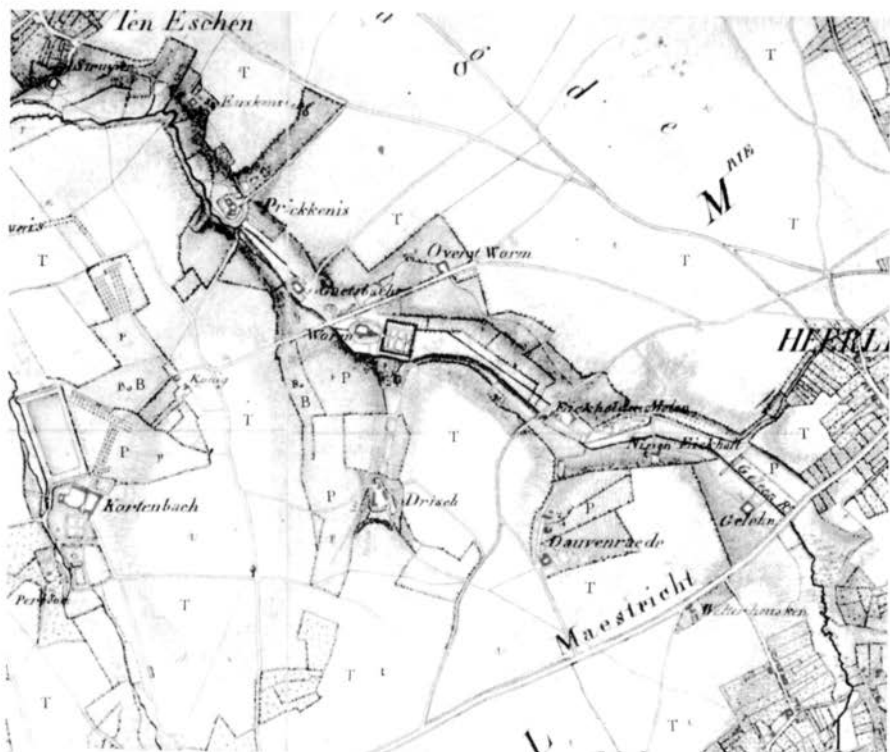
face du château' met daarnaast een *'pépinière derrière le mur d'espalier du jardin'*, het driehoekige als *'jardin sur la hauteur du côté du château'*.¹³

Karel van Böselager wordt in 1840 alleen eigenaar; de verkoop lijkt vooral bedoeld te zijn om van zijn mede-erfgenamen af te komen. Hij bewoonde het huis in de zomer. In de jaren 1842-1844 liet hij naar water boren. Deze [artesische] putten, die dichtbij de Geleenhof lagen, verbeterden de watervoorziening voor de Eyckholtermolen en het grachtenstelsel van Terworm. Ze werden blijkbaar niet gebruikt voor fontein in de kasteeltuin; die kregen hun water immers van de eerste vijver gelegen richting de Driesch. De bronnen bleven de gehele negentiende eeuw water leveren.¹⁴

Van Böselagers dochter Antoinette huwde in 1846 Otto Napoleon baron de Loë, heer van Mheer. In het huwelijkscontract werd

Het ontwerp voor de tuin van De Loë bij Terworm van L. Fuchs, 1862

Gedeelte uit de Tranchotkaart Heerlen met de tuin van Terworm. 1805

blijkbaar vastgelegd, dat De Loë het kasteel – zelfs na het eventueel kinderloos overlijden van zijn echtgenote – zou erven en dat hij, indien Karel van Böselager dan nog zou leven, De Loë het vruchtgebruik van de helft kreeg. Deze situatie deed zich voor, toen Antoinette een jaar later kinderloos stierf.¹⁵ Na Karel van Böselagers dood in 1857 erfde De Loë Terworm definitief.¹⁶

De Loë had grote plannen met Mheer en Terworm. Met betrekking tot de commanderij St. Pieters-Voeren, die hij in 1856 gekocht had, zijn geen plannen bekend. Terworm liet hij restaureren; voor Mheer had hij verbouwingsplannen [1862].¹⁷ De Brusselse tuinarchitect *L. Fuchs* ontwierp zowel voor kasteel Mheer [1861] als voor Terworm grootschalig Engels landschapspark.¹⁸ Fuchs was geen onbekende: in 1856 had hij

bij De Loë's neef, Oscar graaf de Marchant et d'Ansembourg op kasteel Neubourg een deel van de tuin aangepast.¹⁹

De plannen voor de tuin van Mheer zijn slechts ten dele uitgevoerd: ten zuidwesten van het huis zijn er nog sporen terug te vinden.²⁰ Van het plan voor de tuin van Terworm is amper iets gerealiseerd. Het idee van Fuchs hield in, dat het gehele landschap vanaf Gitsbach tot aan de Geleenhof onder handen genomen zou worden. Beide vijverpartijen [richting Ten Driech en Overste Terworm] bleven gehandhaafd; de gracht tussen huis en hoeve Terworm werd gedempt; over de gracht om het geheel zijn twee nieuwe bruggen gepland, aan de noorden en de zuidzijde, zodat het niet meer nodig zou zijn het kasteel via de hoeve te verlaten.²¹ Het terras ten oosten van het kasteel

is opgehoogd, de gracht uitgebreid tot een vijver op de plaats van de oude formele tuin, de brug aan de oostzijde van het kasteel is verdwenen. Langs de Geleenbeek ligt een parkachtig ensemble, met kleine bosschages en enkele vrijstaande bomen [onder meer treurwilgen?]. Verder is een aantal gebogen paden getekend, waarvan zeker het pad ten zuiden van het kasteel nieuw was. De Douvenrade-allee zou een pendant krijgen in het laatste deel van de Koekoeksweg richting Valkenburgerweg.²² Een formele, rechthoekige tuin is geprojecteerd ten westen van Overste Terworm, aan de noordzijde van de weg.

Vergelijken we dit plan echter met de situatie in 1880,²³ dan blijkt er [vrijwel?] niets van terecht gekomen te zijn:

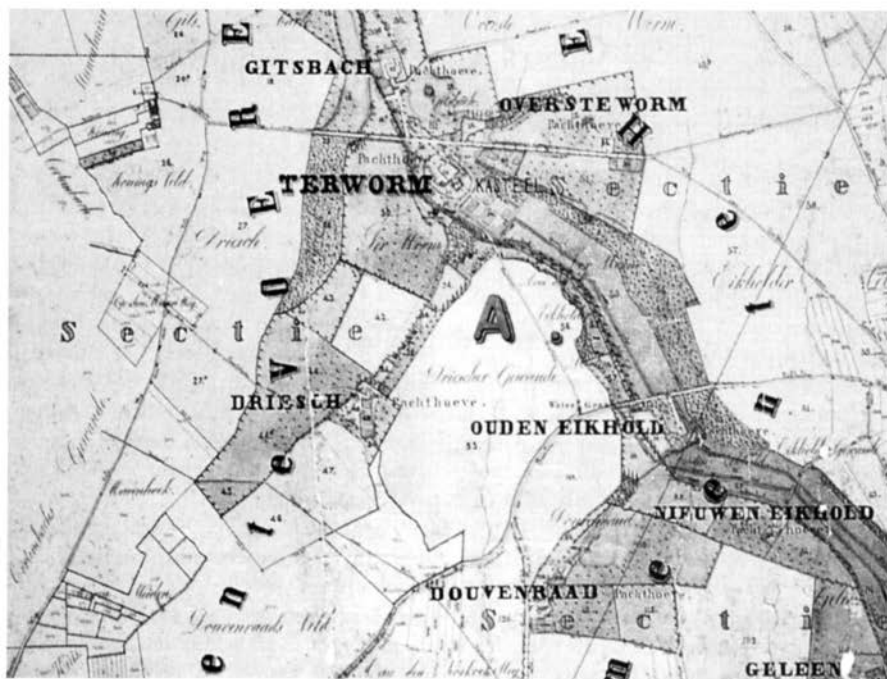
- de situatie rond het kasteel is ongewijzigd: grachten en formele tuinen liggen er nog steeds;
- de tweede allee is niet gerealiseerd, in elk

geval niet van bomen voorzien;

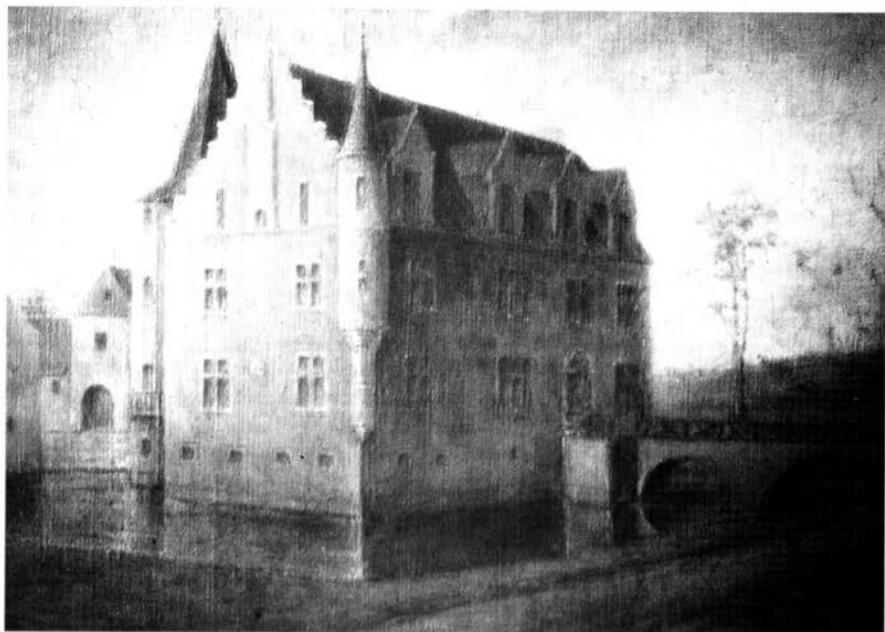
- de padenstructuur tussen Terworm en Eyckholt is niet gewijzigd.

Vermoedelijk hangt een en ander samen met het overlijden van de [tweede] echtgenote van De Loë, *Johanna gravin Wolff-Metternich* [1836-1864].²⁴

Toen Otto's oudste zoon *Frans* [1857-1938] na zijn huwelijk in 1883 Terworm ging bewonen, werden nieuwe plannen gemaakt om het huis aan de moderne tijd aan te passen. Dit leidde tot de plaatsing van een nieuwe gevel rond het kasteel [1891], waardoor het zijn uiterlijk in neo-renaïssancestijl kreeg. Een uitbreiding aan de noordzijde, waar deze bekleiding ontbreekt, is niet doorgegaan.²⁵ Kort daarna ontstonden de eerste problemen als gevolg van de opkomende mijnbouw: de artesische putten, die sedert 1842 de molen van water hadden voorzien, verdroogden.²⁶ Verdere problemen met de mijnen leidden

Deel van de kaart vervaardigd op last van De Loë in 1880.

Kasteel Terworm naar een schilderij uit 1920.

tot de verkoop van het gehele complex aan de *Oranje-Nassaumijnen* [1917]. De door de mijnbouw bepaalde veranderingen in de ondergrond leidden tot een ernstige aantasting

van de soliditeit van het gebouw.²⁷ Gelukkig kan nu eindelijk met de restauratie begonnen worden. Daarna krijgt het gebouw een nieuwe bestemming.

Noten:

1. Vgl.: W. MARRES EN J.J.E.W. VAN AGT, *De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst*, deel v, stuk 3, aflevering 1 [Zuid-Limburg behalve Maas-tricht, gemeentes A-K], 's-Gravenhage 1962, 263, 265; D. LINSSEN e.a., *Limburgse kastelen in vogelvlucht*, Heerlen 1980, 103; J. LEBLANC, *Heerlen Monumenten-route* [Heerlen 1987], 27.
2. *Tranchootkaart*, blad 74-75 [Oost-Valkenburg/Heerlen]. De situatie in 1822 geeft de kadastrale kaart: RAL, kadaster, oorspronkelijke minuutplans, Heerlen, sectie 4, blad 4 [inv. nr. 422], opgemeten Heerlen 18-8-1822.
3. Deze brug komt al voor op de *Tranchootkaart*. Franse formele tuinen werden gekenmerkt door strakke geometrische patronen. Zij waren populair tussen 1650 en 1800. Rond 1780 kwam in Engeland

onder invloed van de Romantiek een nieuwe tuinstijl op: de landschapstuin. Deze tuinen quasi-natuurlijk, met slingerende paden, waterpartijen, heuveltjes, bosschages en verschillende soorten bomen.

4. MARRES EN VAN AGT, 265.
5. [X. JANNE D'OTHE], *Le château de Streversdorp et ses anciens seigneurs. Les comtes de Belderbusch*, *Ver-viers* 1955, 73-74, 114-115.
6. MARRES EN VAN AGT, 264-265.
7. Hij komt voor met de voornamen Karel, Karel Anton en Karel Leopold. Over hem: A.J.A. FLAMENT, in: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, 2, Leiden 1912, kol. 118-119.
8. Vertaling M. van Dijk: 'Van volmaakte vriend-schap doe ik kond; Als ik lief heb doe ik dat goed; ik ben trouw tot in den doet; U begrijpt wel: ik ben een

hond'. Het grafscript is herhaaldelijk uitgegeven: J. HABETS, 'Gedenk- en grafscripten in het hertogdom Limburg', in: *PSHAL* 16 [1879], 294; J. VAN DE VENNE, 'Het kasteel Terworm onder Heerlen', in: *PSHAL* 58 [1922], 153; JANNE D'OTHEE, 135-136. Zij allen lezen in regel 3 en 4 'fus' voor 'suis'. De fragmenten, die zich nu in het Thermenmuseum bevinden [inv.nr. C 1002], geven 'suis'. Vriendelijke mededeling van de heren A. Corten en R. Braad.

9. RAL, memorie van successie Karel Leopold van Belderbusch, † Parijs 22-1-1826 [kantoren Heerlen en Valkenburg].

10. Zij overleed in Bonn op 28-1-1834 [memorie van successie in RAL, kantoor Heerlen].

11. Advertentie in *Journal du Limbourg*, 15, 21 nov., 31 nov. / 1 dec., 8 dec. 1840. Akte van notaris J.W. Willems, Heerlen, 12-10-1840 met de voorwaarden van de verkoop in: RAL, archief Terworm, inv.nr. 59.

12. Vertaling: 'talrijke lanen, wandelplaatsen, bosschages, bloementuinen, groententuinen, een kas, ijskelder, fontein, kwekerij, kreupelhout, boomgaarden, weiden'. De ijskelder staat nog op de kaart van de goederen van baron de Loë te Terworm in 1880, afgedrukt in: R. BRAAD e.a., *Ach Lieve Tijd*, afl. 6: *Twintig eeuwen Mijnstreek, de bewoners van oostelijk Zuid-Limburg en hun bazen en knechten* [Zwolle 1994], 129. De resten hiervan, ten zuiden van het kasteel, zijn door J. van de Venne in 1922 aangezien voor de resten van een middeleeuwse voorganger van Terworm: J. VAN DE VENNE, 'Het kasteel Terworm onder Heerlen', 149.

De bron bevond zich in de eerste vijver, gelegen in de richting van de Driesch [perceel Voerendaal, A 359], blijkens de in de volgende noot genoemde beschrijving. Daar is namelijk sprake van 'de nieuwe weijer alimentant la fontaine du jardin' [vijver die gevoerd wordt door de fontein/bron van de tuin].

13. Vertalingen: 'een zeer aangenaam en zeer landelijk verblijf biedt, dat in zijn geheel een Engelse tuin vormt die er heel natuurlijk uitziet door de samenvoeging van grasperken in een klein dal, waar een beek door stroomt, die een molen laat draaien, dat alles volop voorzien van allerlei soorten bomen'; 'tuin met kas voor het kasteel'; 'kwekerij achter de tuinmuur' en 'tuin op de hoogte in de buurt van het kasteel'. Deze omschrijving in: RAL, archief Terworm, inv.nr. 59; akte betreffende de voorwaarden voor verkoop van 1840. Vgl. *Grote historische provincie-atlas 1:25.000. Limburg 1837-1844* [Groningen 1992], 99, 100.

14. P.H.M. BOSELIE, 'De oudste artesische putten van Nederland, te Terworm in Heerlen', in: *Ontgonnen ver-*

leden, opstellen over de geschiedenis van oostelijk Zuid-Limburg, aangeboden aan Louis Augustus [Maastricht 1996], 409-410.

15. RAL, Memorie van successie Antoinette de Loë van Böselager, † Heerlen 12-10-1847. Bij die gelegenheid werd uitvoerig de materiële toestand van het kasteel en alle hoeves omschreven: RAL, archief Terworm, inv.nr. 63. Haar rouwbord uit de kerkhofkapel dat nu in de collectie van het Thermenmuseum is opgenomen is afgebeeld in: N. BOS en P. BOSELIE, *Ach Lieve Tijd*, afl. 8: *Twintig eeuwen Mijnstreek, de bewoners van oostelijk Zuid-Limburg en hun adel* [Zwolle 1994], 187.

16. RAL, Memorie van Successie Karel baron van Böselager, † Bonn 5-7-1857 [kantoor Heerlen]. Van Böselager had deze constructie in zijn testament [Bonn 20-3-1855] bevestigd.

17. St. Pietersvoeren: *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur*. Deel 14 n 2: provincie Limburg, arrondissement Tongeren, kanton Voeren, [Turnhout 1992], p. 138-139; H. ERNST DE LA GRAETE, *La Commanderie de l'ordre teutonique à Fouron-saint-Pierre* [Dison 1964], 24. Terworm: MARRÉS en VAN AGT, 263, geeft aan dat de toren ca. 1860 beklampt werd. Mheer: afbeeldingen in A.G. SCHULTE, *Margraten, Mheer en Noorbeek*, [=De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst] [Zeist-Zwolle 1991], 64-65, 245-246.

18. Mheer: SCHULTE, 65-66 en afb. 42. Terworm: Tekening in RAL, Kaartencollectie, inv.nr. 136-4. In het plan van Fuchs is onduidelijk, wat nu precies nieuw was aan de tuin: het ging mogelijk alleen om de directe omgeving van het huis, het kromme pad ten zuiden van het huis en de tweede allee. De rest zou wel aanwezig geweest kunnen zijn.

19. MARRÉS-VAN AGT, 210; SCHULTE, 65-66.

20. SCHULTE, 276-277.

21. Deze gracht was op de kadasterkaart [1822] aanwezig; ook in 1880 was ze er nog. Ze is pas in de 20ste eeuw geleidelijk verdwenen.

22. Dit deel van de weg is verdwenen door de aanleg van de autoweg en de sportterreinen.

23. Zie: BRAAD, *Ach Lieve Tijd*, 129.

24. Suggestie in: SCHULTE, 66. Voor haar werd de grafkapel op het kerkhof te Mheer gebouwd door de Roermondse architect C. Weber: SCHULTE, 240-241.

25. Plattegrond van de geplande toestand: BOS en BOSELIE, *Ach Lieve Tijd*, 187.

26. BOSELIE, 'Putten', 410. Hij noemt een proces tegen de ON-mijnen uit 1901 over de verdroging van de putten.

27. Vgl. BOSELIE, 'Putten', 392.

Mariarade vroeger...

De geschiedenis van een spraakmakende Hoensbroekse buurt

FRED CAMMAERT, JAN STUURMAN EN ROELOF BRAAD ¹

Mariarade nú, de Hoensbroekse buurt omgrensd door Akerstraat-Noord, de Kastanjelaan, de Pastoorskuilenweg en de grens met Amstenrade, lijkt een eigentijdse woonwijk als alle andere. Mariarade bruist van leven en activiteit. Er zijn springlevende verenigingen en het is een hechte gemeenschap. De inwoners van Mariarade kennen elkaar en ontmoeten elkaar in het nu vijftig jaar bestaande gemeenschapshuis. Daar leven de oude herinneringen voort aan de mijn en de kerk.

Het ontstaan van een nieuwe buurt

Rond 1900 toonde Hoensbroeks plattegrond tussen de 'Oude Akerweg', de Kouvenderstraat, de Weijenweg en de Pastoorskuilenweg een wijde agrarische vlakke omzoomd en doorkruist door enkele nog onverharde wegen en voetpaden. Dat waren de Hommerterweg, het Hommerterpad, Amstenerweg, het Brunsumervoetpad en de Grubweg. De meeste weiden en akkers be-

hoorden toe aan boeren en enkele grootgrondbezitters. Woningen of boerderijen lagen er niet.² Van oudsher behoorde het gebied tot de in 1388 van Heerlen afgescheiden heerlijkheid Hoensbroek.

Al in de tweede helft van de 18de eeuw was er in het bos van Jeugrubbe betrekkelijk dicht aan de oppervlakte steenkool gevonden. Meteen probeerde men met mijnbouw te beginnen. De boringen daarvoor werden mede gefinancierd door de kasteelheer van

Emmalein met boogpoort.

De Hommerterweg in 1943.

Hoensbroek. Door het *'onderaardse water'* moest men de poging staken. Men wist nog niet hoe een schacht door het grondwater aan te leggen. Eerst een eeuw later, in 1859, werden nieuwe boringen verricht om de dikte van de kolenlagen te bepalen.³

Het duurde echter nog tot rond de eeuwwisseling voor geruchten over nieuwe mijnbouw de Hoensbroekse bevolking beroerden. Die geruchten werden werkelijkheid toen de regering in 1901 bij Koninklijk Besluit de Staatsmijnen in Limburg oprichtte. *'Op de Kroeselen-'* of bij de *'Heisterberg'*, voor Hoensbroekenaren aan de overzijde van de grote weg Heerlen-Sittard, begon men kort daarna met de aanleg van de tweede staatsmijn. Na proefboringen in 1904, besloot men in 1906 tot aanleg en exploitatie van de *'Emma'*. De boortorens voor het uitdiepen van de schachten verrezen in 1908. Op 1 januari 1914, net voor het begin van de Eerste Wereldoorlog, startte de productie.⁴

Dat de komst van zo'n arbeidsintensieve tak van nijverheid de kleine, sluimerende

gemeenschap van Hoensbroek duchtig door elkaar schudde, laat zich raden. Er was veel mankracht nodig. Hoensbroek en de omliggende dorpen konden die onmogelijk op de been brengen. Dankzij intensieve wervingscampagnes stroomden van heinde en verre mijnwerkers toe.

Zowel de Staatsmijnen, het gemeentebestuur van Hoensbroek als de katholieke kerk, in Hoensbroek in de persoon van pastoor J.L. Röselaers, hielden zich intensief bezig met tal van vraagstukken, die de te verwachten explosieve groei van de bevolking met zich bracht.⁵ Dat was een hele klus. Niet alleen moesten al die nieuwelingen gehuisvest worden. Ook dienden voorzieningen op het gebied van sociaal en geestelijk welzijn getroffen te worden. De eerste woningen van wat nu Mariarade is, realiseerde De Staatsmijnen in de periode 1907-1912 bij de Kastanjelaan en Akerstraat-Noord. Er werden een aantal ingenieurs-, opzichters-, beampten- en mijnwerkerswoningen gebouwd. Op initiatief van pastoor Röselaers

en in samenwerking met de gemeente was in 1912 de Woningvereniging Hoensbroek opgericht, die zich als eerste vereniging bij de het door Poels opgerichte 'Ons Limburg' aansloot.⁶ Daardoor kreeg de woningvereniging ook als eerste de medewerking van de later bekende architect Jan Stuyt voor het ontwerpen van haar woningen. De woninggroepen Slak en Horst [*'De eerste Stap'*] verzezen als eerste. Meteen daarna maakte de Woningvereniging in 1914 het plan voor de bouw van een mijnwerkerswijk bij de Weijenweg in de onmiddellijke nabijheid van de mijn.⁷ De 'kolonie' van 68 goedkope huurwoningen zou van het dorpscentrum zijn gescheiden door de in 1908 aangelegde spoorlijn.⁸ Op 29 juni 1915 ontvingen de eerste bewoners de sleutel van hun nieuwe behuizing. De woningen aan het Wilhelminaplein – het latere Emmaplein – en aan de Emmastraat waren al snel bewoond; voor het merendeel door mijnwerkersgezinnen uit het Duitse kolonievier, maar er waren ook Hollanders, Friezen, Slovenen, Tsjechen en Italianen bij.⁹ Na de Eerste Wereldoorlog kwam ook de particuliere woningbouw langs de Akerstraat-Noord en de Hommerterweg op gang.¹⁰

Het begin van het kerkelijk leven

De Paters *Minderbroeders Conventuelen* uit Urmond wilden al enige tijd elders in Limburg een tweede klooster openen. Een eerste verzoek in 1909 van Provinciaal Pater Electus Emonds voor vestiging in Heerlen of Wijk [Maastricht] vond geen genade in de ogen van de bisschop.¹¹ De tweede poging lukte wel, mede door de bemiddeling van dr. Verheggen, professor aan het Groot Seminarie te Roermond. De orde had zich verdienstelijk gemaakt met het St.-Jozefcomité, dat de belangen van r.k.-Nederlanders in Duitsland behartigde. Door bemiddeling van Verheggen kreeg pater Electus Emonds audiëntie bij de bisschop en toestemming om in de nabijheid van de Staatsmijn Emma een klooster en openbare kerk te vestigen. Voor-

dat pater Electus Emonds de stichtingsplannen ten uitvoer kon brengen, had hij nog toestemming nodig van het Groot-Definitorium te Brussel. Daar stond men er zeer huiverig tegenover omdat het een groot financieel risico inhield. Met één stem meerderheid werd voor de stichting besloten.

De energieke Pater Remigius Pozzi werd in 1912 belast met de uitvoering en begon met het kopen en verwerven van grond bij Hommerterlinde voor de bouw van een klooster en een noodkerk, hoewel dr. Poels hem had aangeraden om liever in Treebeek met de nieuwe stichting te beginnen. Pater Pozzi was één van de twee paters die zich met het St.-Jozefcomité verdienstelijk hadden gemaakt. De omvang van zijn missie schrok pater Remigius Pozzi niet af. Integendeel, voortvarend toog hij aan de slag.¹²

Kerkelijke en profane nieuwbouw leken qua tijd en tempo in een heuse wedren verwickeld, want in augustus 1914 zag Pozzi zijn inspanningen bekroond met de eerste steenlegging. Nog geen half jaar later werden de hulpkerk en het klooster in gebruik genomen. Op hemelvaarstdag 15 mei 1915 werd de gloednieuwe provisorische kerk ingezegend door pater Dominicus Berx, gardiaan van het Conventuelenklooster in Urmond. Hoogwaardigheidsbekleders, onder wie de hoofdaalmoezenier van de arbeid, Henri Poels, graaf Maximiliaan de Marchant et d'Ansembourg en pastoor Röselaers van Hoensbroek woonden de plechtigheid bij. Van de laatste was de eerste preek.¹³ In overeenstemming met hun opdracht zouden de paters Conventuelen tot ver in de jaren zestig een belangrijk stempel op het geestelijk en maatschappelijk leven in de jonge wijk drukken.¹⁴

De komst van de paters werd door pastoor Röselaers echter niet met gejuich begroet. De kerk van de paters werd door hem gezien als een hulpkerkje van zijn parochiekerk. Dat blijkt ook uit de door Röselaers eigenmachtig geschreven instructie voor *'den Weleerwaarden Heer Rector en diens medehelpers*

van 't Klooster Pax Intransitibus' [vrede aan hen die binnenkomen], waarin binnen een strikt afgegrensd gebied van de Hoensbroekse parochie alleen toestemming werd gegeven tot het afleggen van huisbezoeken en het behulpzaam zijn van de pastoor bij het geven van godsdienstonderwijs. Openbare kerkdiensten mochten alleen worden gehouden als er in de parochiekerk geen waren.¹⁵ Blijkbaar lagen Röselaers en Pozzi elkaar niet. Door Röselaers werd verdere woningbouw in wat in die tijd 'Kouvenrade' heette en door de ligging bij het eerste Hoensbroekse klooster in de volksmond al gauw 'Kloosterkolonie' ging heten, tegengehouden, omdat hij verdere uitbreiding van de zielzorg door de paters niet wenste.¹⁶

Toen in 1920 Treebeek van het zielzorggebied van de paters werd afgescheiden, stelde de door de paters uit te oefenen zielzorg, overeenkomstig de eerdergenoemde instructie van pastoor Röselaers, voor de ongeveer tachtig woningen van de 'Kloosterkolonie' niet veel meer voor. Zelfs de bouw van een eigen verenigingsgebouw was daardoor onmogelijk. Pater Pozzi wilde daarom de zaak overdoen, omdat er te weinig inkomsten waren. Een gesprek met deken Tissen van Schinnen zorgde ervoor dat de paters toch bleven en een nieuwe uitdaging aangingen in de hun toebeelde gemeenschapszielzorg en binnen het onderwijs.

Het waren overigens niet alleen katholieken, die de nieuwe wijk bewoonden. Protestantenvonden er eveneens onderdak en ook zij zochten naar mogelijkheden om aan hun wensen en verplichtingen op godsdienstig gebied gestalte te geven. Wat Pozzi voor de katholieke gemeenschap bewerkstelligde, realiseerde een aantal hervormde mijnwerkers samen met de Hervormde Gemeente in Sittard. Met steun van de Staatsmijnen werd in december 1912 de bouw van een houten noodkerkje aan de Kastanjelaan aanbesteed. De inwijding vond plaats op zondag 16 maart 1913 om half vijf.

Op initiatief van de Heerlens kerkvoogd

mr. F.J.W. Frowein [tevens een van de directeurs van de Staatsmijnen] werd in 1916 besloten de Hoensbroekse Hervormde gemeente af te splitsen van de Sittardse en bij de Heerlense te voegen. Hij bewerkstelligde daarmee dat er ruimte kwam voor nieuwe predikantsplaatsen in de Centrale Hervormde Gemeente Mijnstreek, zoals deze nieuwe kerkelijke organisatie ging heten. Als eerste werd ds. W.J. Kan voor de gemeente Hoensbroek-Treebeek beroepen. Hij bleef de gemeente trouw tot zijn emeritaat in 1942.

De kerk bleef tot eind 1955 in gebruik en werd in 1956 afgebroken. Er kwamen twee kerken voor in de plaats: De Goede Herderkerk, verderop aan de Mariagewandestraat en de Immanuelkerk in Treebeek. Na de Tweede Wereldoorlog was dominee Ph.F. Faber er predikant [1946-1977].¹⁷

Naar een centrum van volksdevotie

Voor de paters Conventuelen van het jonge klooster was er werk aan de winkel, zeker toen in de begintijd hun gebied ook de nieuwe wijk Treebeek omvatte. De mijnwerkers uit alle delen van Europa vormden een gemêleerde bevolking. De kerk wilde voorkomen dat drankmisbruik, zedeloosheid, socialisme en communisme voet aan de grond kregen in de nieuwe kolonie. Al in de zomer van 1915 werd een plaatselijke afdeling van de zogeheten Derde Orde opgericht. Dat was een door de paters geleide vereniging van leken, die geacht werden te leven in de geest van St. Franciscus. De Conventuelen beseften maar al te goed dat de introductie ervan het instrument bij uitstek was om de bevolking, jong en oud, te behoeden voor een mogelijk afglijden naar de overal op de loer liggende gevaren. Het gebruik wilde dat men om tot de Derde Orde toegelaten te kunnen worden, een koord om het middel onder de kleren moest dragen: een replica van het koord dat eens door Sint Franciscus zou zijn gebruikt. Het aan het oog onttrokken kleinood symboliseerde de reeds aanwe-

De bouw van de Lourdesgrot in 1929.

zige, zeer bijzondere band tussen drager en heilige. De Derde Orde ging een periode van grote bloei tegemoet. Niet alleen werd in de zomer van 1917 een collectantencollege uit het ledenbestand samengesteld, de groei verliep ook dermate voorspoedig dat de Orde in 1921 kon worden gesplitst in afzonderlijke afdelingen voor mannen en vrouwen, jongens en meisjes.

In het klooster woonden voor de Tweede Wereldoorlog tussen de 5 en 10 paters. Met noeste ijver en vol overgave bouwden zij voort aan de ontwikkeling van het hun voor de gedeeltelijke zielzorg toevertrouwde gebied. Daarbij verloren zij de geestelijke ontplooiing en verheffing van de gelovigen geen moment uit het oog. Twee jaar na de opening van een volksbibliotheek ten huize van de familie Van de Ven in de Emmastraat werd in 1924 een speciale Derde Orde-bibliotheek gevestigd in de woning van Guillaume Driessens, eveneens in de Emmastraat.

De activiteiten van de paters bleven niet onopgemerkt in de regio. Van heinde en

verre stroomden bezoekers vooral voor het biechten naar de bescheiden hulpkerk. De Weijenweg, waarlangs de route naar de kerk liep, verloor weldra zijn naam en werd in de volksmond omgedoopt in Patersweg. Het zou overigens tot 1959 duren voordat de in de jaren twintig in zwang geraakte naam officieel in het straatnamenregister van Hoensbroek zou worden opgenomen.

Bedevaartsoord 'Mariarade'

Aan het eind van de jaren twintig gaven de paters Conventuelen de reputatie van de Kloosterkolonie een geheel nieuw accent. Vanaf de preekstoel riep pater Fortunatus Delgijer de mannelijke gelovigen in 1929 op te helpen bij het versjouwen van grond achter de kerk aan het Emmaplein voor de bouw van een Lourdesgrot ter ere van Onze Lieve Vrouw. Zijn verzoek was niet aan dovemansoren gericht. Eendrachtig stroopte een groot aantal buurtbewoners gedurende de spaarzame vrije uurtjes de mouwen op om Delgijers droom te verwezenlijken. Op zon-

dag 18 mei 1930 werden de noeste inspanningen bekroond. Die dag kon de eerste heilige mis in de grot worden opgedragen en werd het voor de grot bestemde Mariabeeld gewijd.¹⁸

Of hij het had voorzien weten we niet, maar vanaf de eerste dag oefende de Lourdesgrot een geweldige aantrekkingskracht uit op gelovigen uit de wijde omtrek. Weldra kreeg de Kloosterkolonie allures van een heus Maria-bedevaartoord. Blauw en wit, de kleuren van Maria, domineerden voortaan alle optochten en processies. Jongens en meisjes konden lid worden van de speciale Erewacht voor Maria. Uiteraard waren ook zij in smetteloos blauw-wit gehuld. Het duurde niet lang of de Mariaverering werd voor menig inwoner en bezoeker min of meer synoniem voor Kloosterkolonie.

Dat weldra stemmen opgingen om de naam van de buurt te vervangen door *Mariarade*, zal niemand verbazen. Temeer omdat steeds meer mensen alleen nog die naam gebruikten. Het gevolg was dat de R.K. Vereniging Rectoraatsbelangen in december 1934 een brief schreef aan de gemeente met het verzoek de naam 'Kloosterkolonie' te wijzigen in 'Mariarade'. Het gemeentebestuur zei echter geen ja en geen nee. Volgens de brief van de burgemeester bestond de naam 'Kloosterkolonie' niet. De buurtschap heette door deze onduidelijkheid vanaf die tijd 'Mariarade'. Het gemeentebestuur kon in 1949 niet anders dan de ingeburgerde nieuwe naam officieel erkennen.¹⁹

Crisis en wereldoorlog

De Kloosterkolonie maakte tot na de Tweede Wereldoorlog om eerder genoemde reden slechts een bescheiden groei door. Ondanks de economische teruggang kreeg het religieuze leven in de loop van de jaren dertig meer impulsen. Zo werden in 1934 een Elisabethvereniging en het kerkelijk mannenzangkoor Sint Jozef opgericht. Met de leden van de Derde Orde maakten ze vanaf 1935

allemaal gebruik van een zaaltje bij café 'De Vriendenkring' aan de Hommerterweg. Intussen bleven gelovigen uit de verre omtrek in steeds groteren getale toestromen. De hulpkerk van de paters was vooral populair om te biechten en vanwege de Lourdesgrot. Reden om kort voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, onder leiding van pater Stephanus Langelaan, een begin te maken met de verbouwing en uitbreiding van kerk en klooster. Maar er was waarschijnlijk nog een reden: pastoor Röselaers was met emeritaat.

Tussen 1939 en 1942 onderging de kerk een aantal ingrijpende veranderingen. Er werd een toren aan vastgebouwd en het oksaal werd vergroot. Verder werd de kerk opgesierd met een fraai priesterkoor, drie altaren en een splinternieuw orgel.²⁰ Bovendien hoefden de kerkgangers voortaan geen extra warme kleren meer aan te trekken, want er werd een centrale verwarming aangelegd.

De vreugde over al deze verbeteringen viel echter in het niet bij de gesel van oorlog en viereneenhalf jaar Duitse overheersing; een periode, onder meer gekenmerkt door een sterk aanwakkerend saamhorigheidsgevoel en een zich verder verdiepend geloofsbesef. Het verenigingsleven werd hardhandig de kop ingedrukt door het Duitse verbod op openbare bijeenkomsten en de verplichte aanmelding bij de 'Kulturkammer'. Cafésaal 'De Vriendenkring' sloot de deuren voorgoed. In 1942 kwam er een zaak in sanitaire artikelen voor in de plaats.²¹

Dat de inwoners van Mariarade hart hadden voor de paters en hun kerk blijkt uit een verzoekschrift uit maart 1940 aan de bisschop. Bij monde van G.H. Boesten werd gevraagd om ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de kerk Mariarade de status van rectoraat te verlenen met een wat uitgebreidere zielzorg: dopen en begraven. De tijd was er rijp voor. De verhouding tussen de nieuwe pastoor, G.J.H. Lenders, en pater-rector Stephanus Langelaan was een stuk beter. De paters hadden dringend inkomsten nodig,

Het Emmaplein in de jaren '50.

want het was zelfs zo dat de huishoudster bij de slager 'heeft staan huilen omdat pater rector des morgens niets heeft gegeten, om de doodeenvoudige reden, dat er niets was om te eten...' Hoewel pastoor Lenders niet tegen was, adviseerde hij de bisschop toch er geen haast mee te maken, de paters moesten eerst maar tonen dat ze het werkelijk waard waren.

Toen de verbouwing van de kerk achter de rug was, verzocht ook pater Stephanus Langelaan de bisschop om de status van hulpkerk om te zetten in een rectoraat. Bisschoppelijk secretaris Moonen schreef terug dat het beter was te wachten tot de oorlog zou zijn afgelopen.²²

Desondanks heeft pater Stephanus Langelaan de Mariaradenaren herderlijk door de moeilijke oorlogsjaren geleid. Maar ook de blinde pater Lucianus Hamers was voor velen tot steun. In de crisis- en oorlogstijd kwamen velen uit de verre omtrek speciaal bij hem biechten. Je bleef dan anoniem.

Na de oorlog...

Vrijwel meteen na de Duitse aftocht in september 1944 keerden alle vooroorlogse

verenigingen weer terug op het toneel. Meeteen werd in 1945 door de eerder vermelde G.H. Boesten een verzoekschrift aan de bisschop gestuurd om zijn belofte waar te maken en Mariarade de status rectoraat te verlenen. De pastoor van Hoensbroek had nu geen bezwaren meer.²³ In een open brief van 12 februari 1947 maakte de bisschop zijn voornemen bekend bij de gelovigen van de parochie St. Joannes Evangelist te Hoensbroek. Omdat er geen ernstige tegenwerpingen binnenkwamen, kreeg Mariarade per 22 april 1947 eindelijk de begeerde status van rectoraat. Voortaan viel Mariarade voor de zielzorg onder het *'Rectoraat van het Heilig Hart van Jezus'*. De rector kreeg alle rechten van de *Ecclesia Auxiliaris*, zoals die stonden omschreven in de *Statuta Diocesana*, alsmede het recht van dopen en begraven. Het rectoraat kreeg een eigen kerkbestuur.²⁴ In 1949 kreeg de rector ook permissie om huwelijken in te zegenen.

Vanaf het begin van de jaren vijftig veranderde het aanzien van Mariarade ingrijpend. De woningnood was immens en schreeuwde om een snelle oplossing. En daar werd hard aan gewerkt. Tot 1955 werd een aanzienlijk aantal huizen gebouwd. Liefst elf straten en

De gidsen van de Imelda-groep tijdens een optocht rond 1955.

pleinen kwamen erbij, zoals de Voltalaan, de Weijenbergstraat, de Dr. Philipstraat en het Wolfshoofdplein. Dus steeg het inwoneraantal met sprongen; eind 1955 woonden er al 547 gezinnen. Mede dankzij de komst van zoveel nieuwelingen onderging het voorzieningenniveau een aanzienlijke uitbreiding en verbetering. Zo verrezen een gemeenschaps-huis [1947], een middelbare jongensschool [1947], een kleuterschool en, zoals dat hoorde, twee lagere scholen: een voor jongens en een voor meisjes. Voorts kreeg de wijk in 1947 een bijzondere begraafplaats. Er werd een speeltuin aangelegd, die op 22 mei 1952 opende en in de loop der jaren herhaaldelijk werd vernieuwd en heropend.

Ondanks deze toename van het aantal voorzieningen bevond Mariarade zich nog steeds in een betrekkelijk isolement ten opzichte van Hoensbroek. Drie poortjes in de metershoge spoordijk, net breed genoeg voor

een boerenkar, vormden de enige verbinding tussen de dorpskern en de snel groeiende wijk...

Een bloeiend verenigingsleven

Wat meteen na de oorlog ook veranderde was de vrijetijdsbesteding. Er werden tal van verenigingen opgericht, zoals de KAB Mariarade, Verkennerij St. Christoffel, de St. Imeldagroep [gidsen], een afdeling van de R.K. Mijnwerkersbond en in augustus 1946 ook de bekende Rooms Katholieke Voetbalvereniging Mariarade. En, zoals het een dappere en trotse club betaamt, werd met hoegenaamd niets begonnen. Wat te denken van de eerste voetbalbroekjes, gemaakt van doorzichtige Amerikaanse suikerzakken! En dan het schoeisel; dat waren afgedankte mijnwerkersschoenen. Moesten de spelers zich tijdens de oorlogsjaren met een bal van papier

en rubber zien te redden, nu werd het zaakje met een riem bijeengehouden, waardoor de zogeheten snee ontstond. Wie kopte, was verzekerd van een beste streep op z'n voorhoofd, veroorzaakt door de riem!²⁵

Als we de door de paters Conventuelen opgerichte organisaties als de Derde Orde optellen bij het kerkkoor en de meteen na de oorlog als paddestoelen uit de grond schietende verenigingen, begrijpt iedereen dat er veel behoefte bestond aan oefen- en repeterruimte of in elk geval aan een geschikte plaats om bijeen te komen. Om die huisvestingsproblemen aan te pakken, werd onder leiding van pater Stefanus Langelaan in 1947 een plan op tafel gelegd voor de bouw van een rectoraatshuis of gemeenschapshuis. Nog voor het einde van het jaar, op 4 december 1947, kon het mijnwerkersfeest van Sint Barbara in het zo goed als voltooid rectoraatsgebouw worden gevierd.

Aan het einde van de jaren zestig maakten al met al maar liefst 23 verenigingen gebruik van het gemeenschapshuis. In de late herfst van 1970 brak er brand uit in het populaire ontmoetingscentrum, dat tot de grond toe afbrandde. Alles ging verloren en de 23 verenigingen wisten zich van het ene op het andere moment ernstig gedupeerd of op zijn minst onthand. Andermaal lieten de Mariaradenaren op indrukwekkende wijze hun gemeenschapszin zien. Ongeveer twee jaar na de rampzalige brand, op 9 december 1972, werd het gloednieuwe gemeenschapshuis feestelijk in gebruik genomen. Allerlei acties hadden dat mogelijk gemaakt.²⁶

Onderwijs in Mariarade

Tot de jaren vijftig pendelde een meerderheid van de schoolgaande jeugd uit Mariarade dagelijks op en neer tussen de ouderlijke woning en scholen in het centrum van Hoensbroek en Treebeek. Een meerderheid, want de protestantse kinderen hoefden dat niet. Sinds september 1923 bezochten zij de koningin Wilhelminaschool aan de Kastanje-

laan. Deze lagere school, gesticht op initiatief van dominee Kan, was bestemd voor de protestantse lagere schooljeugd uit de wijde omgeving. Dat er vooralsnog geen onderwijsvoorzieningen voor de katholieke jongeren van de grond kwamen, hing samen met de parochiële indeling en de beperkte groei van de nog jonge wijk.

Vrijwel meteen na de Tweede Wereldoorlog veranderde dat ingrijpend. Allereerst werd in 1947 in zes weken een aantal noodgebouwen geplaatst op een terrein tussen de Akerstraat-Noord, de Amstenraderweg en de Patersweg. Voortaan konden HBS-leerlingen onderwijs volgen in de eigen wijk: aan de Rooms Katholieke HBS Sint Jan, later het Sint Janscollege. De nieuwe school was een initiatief van mgr. Op de Coul, directeur van het Bisschoppelijk College te Sittard. Mgr. dr. A. Hanssen, hulpbisschop van Roermond verrichtte de inwijding.²⁷

Naar aanleiding van de voorgenomen uitbreiding van Mariarade en de verwachte toename van het aantal gezinnen tot boven de 500, werd twee jaar later, in 1949, begonnen met de bouw van een kleuterschool. In maart 1950 opende gouverneur Houben de nieuwe bewaarschool. Een groep zusters van Onze Lieve Vrouw ontfermde zich over de eerste 160 kleintjes.

Voor de lagere schooljeugd van Mariarade werd ook gezorgd. Met ingang van september 1952 werd de reeds bestaande Sint Lucasschool in Hoensbroek exclusief toegewezen aan de Mariarader jongens. Vanzelfsprekend bleven de meisjes niet achter: zij konden voortaan terecht in de Sint Cecilia-school, een zustersschool op de hoek van de Amstenraderweg en de Hoofdstraat. Door de stormachtige groei kwam er al snel behoefte aan eigentijdse, in de wijk gevestigde onderwijsvoorzieningen voor 6 tot 12-jarigen. In 1955 werd begonnen met de bouw van de Sint Franciscusschool aan de Voltalaan, ontworpen door de Hoensbroekse architect Van den Berg. De jongensschool werd op 30 oktober 1957 plechtig ingewijd.

Opening kleuterschool, 1950.

Kort daarna werd, eveneens aan de Volta-
laan, gestart met de bouw van een nieuwe
meisjesschool. De Ceciliaschool werd op 7
oktober 1959 plechtig ingewijd. Aan het
begin van de jaren zeventig besloot men
door een niet voorziene, aanhoudende terug-
loop van het leerlingenaantal de Sint Fran-
ciscus- en de Sint Ceciliaschool vanaf het
schooljaar 1972-1973 te fuseren. De school
heette voortaan Allesandro Voltaschool. Met
het oog op het nieuwe basisonderwijs en de
doorzettende afname van het leerlingen-
aantal, besloot het overkoepelend school-
bestuur in 1984 tot een fusie tussen de Volta-
en de in de buurt in 1966 opgerichte r.k.
Kennedyschool aan de Weijenbergstraat.
Voortaan bezocht een ruime meerderheid
van de lagere schooljeugd nog maar één
school: de Regenboogschool, gevestigd in de
voormalige Kennedyschool.

Bloei van het kerkelijk leven

De paters Conventuelen waren uitermate
betrokken bij het welzijn van de buurt. Ze
hadden een werkverdeling gemaakt voor het
adviseursschap bij de verschillende verenig-
ingen en waren actief betrokken bij het
onderwijs. In 1955 kreeg de Mariaverering

een nieuwe impuls door de bouw van zeven
kleine kapellen bij de Lourdesgrot, ontwor-
pen door de kunstenaar Eug. Quantel.²⁸ Bij-
na jaarlijks werden er bij de grot ziekendagen
georganiseerd, die honderden gelovigen op
de been brachten.

Door de vele nieuwbouw in de buurt, maar
ook door mijnschade aan de oude kerk, was
er eind jaren vijftig dringend behoefte aan
een nieuwe kerk. De mijnverzakkingen ble-
ken de oude rectoraatsgebouwen zodanig te
hebben aangetast, dat de paters Conventue-
len extra vaart zetten achter hun al wat
oudere plannen voor de bouw van een
nieuwe kerk. De voorbereidingen dateerden
namelijk al van het midden van de jaren
vijftig, toen pater Damascenus Rombouts als
beoogd 'bouwpastoor' in Mariarade was
neergestreken. Direct na zijn komst in 1954
had hij een grote fancy fair georganiseerd om
het eerste geld bijeen te sprokkelen. Drie jaar
later volgde een groots, opgezette 'televisie'-
loterij met een auto als hoofdprijs maar
vooral met vijftientig televisies als prijs.²⁹
Voor die tijd was dat een heel uitzonderlijke
actie! Langzaam maar zeker lukte het de
financiering rond te krijgen. Toen men in
1960 begon met het bouwrijp maken van het
terrein, de bomen aan het Paterslaantje en op

het bouwperceel werden gekapt, was de benodigde half miljoen gulden nagenoeg bijeen.³⁰

Op 16 juni 1962 werd de nieuwe kerk plechtig ingezegend door bisschop Moors. De oude kerk had zijn langste tijd gehad. Enkele jaren nadat de nieuwe in gebruik was genomen, werd het roemruchte gebouw aan het Emmaplein in opdracht van de gemeente gesloopt...

De roerige jaren zestig...

Aan het begin van de jaren zestig begonnen de eerste tekenen van een onstuitbaar oprukkend secularisatieproces merkbaar en voelbaar te worden. De belangstelling voor het rijkelijk aanwezige kerkelijk leven nam weliswaar geleidelijk, maar onmiskenbaar af. De oorspronkelijk en ogenschijnlijk zo hechte band met de kerk verslaptte: een proces dat overal en met name onder jongere generaties

om zich heen greep. In 1966 trok de laatste sacramentsprocessie door de straten van Mariarade en in de jaren zeventig zou bij gebrek aan leden het doek vallen voor de plaatselijke afdeling van de Derde Orde. In zekere zin leek de stelselmatige afbouw van de mijnen gelijke tred te houden met de tanende invloed en aantrekkingskracht van de kerk. Vanzelfsprekend waren er tal van andere, wellicht belangrijker factoren in het spel...

Toch vond de bisschop het raadzaam dat Mariarade parochie zou worden. Dat gebeurde met ingang van 12 april 1970. De Orde van de Minderbroeders Conventuelen werd de zorg voor de nieuwe parochie toevertrouwd. Pater J.J.L. Senden O.F.M. Conv. werd de eerste pastoor van de 'Parochie H. Hart van Jezus'.³¹

Ondanks de eerste alarmerende berichten over de toekomst van de steenkoolwinning in Zuid-Limburg floreerden de mijnen aan

De nieuwe kerk van Mariarade in aanbouw.

Foto: Karel van Straaten.

het begin van de jaren zestig nog steeds. En nog steeds werd volop geïnvesteerd in de uitbreiding en ontsluiting van Mariarade. Eind 1960 werd het startschot gegeven voor de bouw van twee viaducten onder het mijnspoor om de onpraktische scheiding tussen Mariarade en het centrum van Hoensbroek voorgoed op te heffen. Tot diep in de jaren zestig onderging de wijk diverse uitbreidingen en veranderde het aanzien drastisch, onder meer door de bouw van twee flats en vele honderden nieuwe woningen. Bovendien werden twee sportvelden, een centrale begraafplaats en een eerste stuk van de randweg om Mariarade aangelegd, zodat de wijk nu pas echt en van alle kanten goed bereikbaar werd...

Een nieuwe start

Tussen 1969 en 1972 werd de produktie van de staatsmijn Emma, waar zoveel Mariaradenaren emplooi vonden, afgebouwd. Het leek wel alsof de mijnsluitingen doorwerkten op

de ontwikkeling van Mariarade. Tot het midden van de jaren zeventig, toen de draad weer schoorvoetend werd opgepakt, was er sprake van stagnatie. De voltooiing van de ringweg rond Hoensbroek in 1974, droeg weliswaar bij aan de verdere ontsluiting van Mariarade, maar bracht tegelijkertijd een aanzienlijke dosis verkeersoverlast met zich mee.

De tweede helft van de jaren zeventig en de eerste helft van de jaren tachtig stonden voornamelijk in het teken van saneringsactiviteiten. Het mijnspoor en de niet eens zo oude tunnels werden afgebroken. De flats aan de Marconistraat vielen ten prooi aan de sloophamer. Soms had het er zelfs de schijn van dat alles in het werk werd gesteld om de sporen van het nog zo recente mijnverleden uit te wissen. Berustend en met gemengde gevoelens lieten de Mariaradenaren het over zich heen komen.

Dat gold echter niet voor plannen om de renovatie van een groot aantal woningen rond Heerlen en Hoensbroek ter hand te

De verhuizing van de paters naar hun nieuwe klooster in 1964.

Luchtfoto Mariarade, 1976.

Foto: Karel van Straaten.

nemen, waarbij Mariarade buiten de boot dreigde te vallen. Moesten de bewoners van de 65-jarige huizen aan het Emmaplein en de Emmastraat dan blijven voortmoderen, zo vroegen veel wijkbewoners zich eensgezind af. Massaal gingen ze in 1980 de straat op om hun protesten en wensen luidruchtig kracht bij te zetten. En met succes. Het licht ging op groen voor de renovatie van de 68 woningen.

Na de ingrijpende gebeurtenissen en herstructureringen van de jaren zeventig en tachtig, zijn de ontwikkelingen in rustiger vaarwater terechtgekomen. Veel van de oor-

spronkelijke huurhuizen zijn inmiddels aangekocht door hun bewoners. Van onafgebroken expansie of explosieve groei zoals in de jaren vijftig en zestig is geen sprake meer. Rustiger vaarwater neemt uiteraard niet weg dat de circa 4200 Mariaradenaren gestaag voortbouwen aan hun eigen Mariarade. Een buurt die menigeen nog kent uit de tijd dat er slechts enkele tientallen huizen stonden. Een buurt ook met een rijke geschiedenis, die dankzij een opvallend saamhorigheidsgevoel springlevend is, gonst van de activiteit en een net zo rijk geschakeerd als bloeiend verenigingsleven kent.

1. Tegelijkertijd met het verschijnen van dit artikel verschijnt er een brochure met een uitgebreidere versie van deze geschiedenis. Ook is er op 21 september 1997 een beeldverslag als koopvideo gepresenteerd.
2. Stadsarchief Heerlen [GAH], Archief gemeente Hoensbroek 1800-1940 [AGHb], inv.nrs. 6613, 6605 en 1978. Kadastrale kaarten en schets van wegen en voetpaden. Daarnaast ook kaartje Hoensbroek uit gemeenteatlas van Suringar, 1866.
3. J.M. VAN DE VENNE, J.TH. DE WIN en P.A.H.M. PEETERS, *Geschiedenis van Hoensbroek* [Hoensbroek] 1967, 625.
4. Staatsbladen 1901 nr. 170, 1906 nr. 270 en 1907 nr. 1907. Archief van de parochie H. Hart van Jezus te Mariarade, manuscript van H. CANISIUS d.d. 6 oktober 1957 over het ontstaan van Mariarade. Archief berust op de pastorie in Mariarade. *Geschiedenis van Hoensbroek*, 648-650.
5. P.A.H.M. PEETERS, *Jan Lucas Röselaers, pastoor te Hoensbroek, 1911-1939*, [Hoensbroek/Echt] 1960, 67-68: 'Wat Hoensbroek nodig had, men ziet het, was sociale ordening en het "riep" om maatschappelijke ordening... Ook in andere delen van de mijnstreek ging de geestelijkheid onder aanvoering van Dr. Poels voorop in het grootste en moeilijke werk. Te Hoensbroek was het de pastoor. Hij deed het op "zijn" manier in de gedachtengang zoals hij meende dat het voor Hoensbroek het beste was.' Er was blijkbaar sprake van een bepaalde rivaliteit tussen Poels en Röselaers. Zie ook p. 78 en 81.
6. GAH, AGHb. inv.nrs. 1878-1886.
7. *Woningvereniging 'Hoensbroek' 1912-1987*, 75 jaar. [Hoensbroek 1987], 10-13.
8. GAH, AGHb. inv.nr. 6030b, bouwvergunning.
9. GAH, AGHb. Inv.nr. 1270, 1313, 6074-6084 en 6030b. De eerste familie, het gezin van Kornelius van Hameren, kwam uit Essen. Als tweede en derde gezin vestigden zich er de families Pellegrom en Mierling.
10. GAH, AGHb. Diverse bouwvergunningen in de nummers 1648-1940.
11. M. LUPPES, *Schets van de geschiedenis der Minderbroeders Conventuelen in de beide Nederlanden van 1220 tot 1953* [Hoensbroek 1954], 143
12. RALM, Archief Bisdom Roermond, inv.nr. 288. Brief van 12 juni 1912 van Pater Pozzi aan de bisschop. Uit de briefwisseling in deze map blijkt dat Röselaers bevreesd was dat de paters zich te dicht bij de parochiekerk zouden vestigen.
13. LUPPES, 199-202.
14. Archief van de Paters Minderbroeders Conventuelen, Urmond. '*Liber Chronicae Rectoratis Mariarade*', kroniek van het klooster en later van het rectoraat Mariarade. De kroniek geeft een boeiend en gedetailleerd verslag van het leven in de wijk. Bij de samenstelling van dit artikel is hiervan veelvuldig gebruik gemaakt. Als feiten niet geannoteerd zijn, is geput uit deze kroniek. Ook: GAH, AGHb. Inv.nr. 2867.
15. Instructie d.d. 7.5.1915, in parochiearchief Mariarade.
16. P.A.H.M. PEETERS, 61.
17. GA Sittard, Archief Hervormde Gemeente Sittard, inv.nr. 8, notulen kerkeraad d.d. 4-12-1912 en 11/12-8-1914. GAH, AGHb., inv.nr. 1829, Bouwvergunning. T.L. KORPORAAL, *Na duisternis licht. Protestanten in Zuid-Limburg op weg naar 2000* [Eindhoven 1994], 106-108.
18. Zie vooral: LUPPES, 199-202
19. GAH, AGHb. Inv.nr. 5775 en Archief Gemeente Hoensbroek 1948-1981, inv.nr. 111.
20. GAH, AGHb. inv.nr. 1811, bouwvergunning.
21. Archief van de parochie H. Hart van Jezus te Mariarade, Notulen kerkelijk zangkoor St. Jozef [1935-1942]. Ook is er sprake van de 'Katholieke Kring'.
22. Bisschoppelijk Archief Roermond. Brieven van 19 maart 1940 van G.H. Boesten en 1 mei 1940 van pastoor Lenders aan de Bisschop. Bij het rapport van J.Goessens van het Bisschoppelijk College over de verheffing van Mariarade tot rectoraat, 1947.
23. Bisschoppelijk Archief Roermond. Zie de in de vorige noot genoemde nota van J. Goessens.
24. *Analecta voor het Bisdom Roermond*, 28 [1947], 21 en 137.
25. Zie o.a. artikelen in het *Limburgs Dagblad* van 5-9- en 9-9-1986, *De Uitkijk* 4.9.1986 en de *Feestkrant ter gelegenheid van 50 jaar r.k.v.v. Mariarade*, Hoensbroek 1996 en *De Kasteelbode* van 5-5-1996.
26. *Limburgs Dagblad* 10 december 1972. Notulen bestuur Stichting Gemeenschapshuis Mariarade.
27. *Jaarboek Bisschoppelijk College Sittard, 1942-1948*.
28. Naast het eerdergenoemde '*Liber Chronicae Rectoratis Mariarade*' is als bron voor de periode na 1947 ook veelvuldig gebruik gemaakt van de notulen van het parochiebestuur, de stichting Gemeenschapshuis en het Mannenkoor St. Jozef.
29. GAH, Persberichtendossier Rubr. 11 doos 9, 'Parochie H. Hart van Jezus, Mariarade-Hoensbroek, *De Nieuwe Limburger* 13 april 1957.
30. *De Nieuwe Limburger* 20 oktober 1960.
31. *Analecta voor het Bisdom Roermond*, 51 [1970], 74

Gezelschap Eendragt

Een Heerlense schietvereniging
voor de goeode burgerij [1862-1866]

M. VAN DIJK

Eeuwenlang speelde de schutterij en broederschap St. Sebastianus Heerlen een belangrijke rol in het openbare leven en de organisatie van volksvermaken. De oude schutterijen kenden al statuten en reglementen, een bestuur en een jaarlijkse contributie voor de leden.

In de zeventiende en achttiende eeuw waren er in de Zuid-Limburgse parochies ook de nodige Maria- en rozenkransbroedersschappen. Anno 1725 kende Heerlen drie broedersschappen: die van St. Sebastianus, van de Rozenkrans en van het Heilig Scapulier.¹ Over de structuur van de beide laatste broedersschappen is helaas niets bekend. Het waren devotiebroedersschappen. Het is niet te zeggen of we deze als een vereniging kunnen beschouwen.

In de negentiende eeuw bloeide het muziekverenigingsleven op. Het was de oprichtingsperiode van vele Zuid-Limburgse harmonieën en fanfares. In 1832 vatten enkele Heerlense jongheren het plan op een muziekvereniging op te richten. In 1833 was harmonie Sint Caecilia een feit. En vanaf circa 1900 ontstonden er vele sportverenigingen, ook in Heerlen.

Tot voor kort was één oude vereniging aan de aandacht ontsnapt. Bij het doornemen van oude jaargangen van de Limburger Courier, een Heerlense courant uit de negentiende eeuw, kwam het bestaan van deze vereniging aan het licht. Deze vereniging heeft maar enkele jaren bestaan en geen archief achtergelaten. Maar toch heeft 'Gezelschap Eendragt' een opmerkelijke rol gespeeld in

het dorp Heerlen van rond 1865. In deze bijdrage zetten wij alle gegevens eens op een rijtje.²

Vroege berichten

Uit annonces en berichten uit 1862 in de Limburger Courier blijkt dat er in dat jaar een volwaardige vereniging werd opgericht, compleet met bestuur, statuten en een eigen terrein. Even plotseling als de vereniging in 1862 in de berichtgeving opdook, verdween zij weer in 1866.

In de Limburger Courier van vrijdag 19 september 1862 riep Felix baron de Negri, president van *Gezelschap Eendragt*, geïnteresseerden op om zich nog vóór maandag de 22e als lid op te geven. Zo kon men nog de *plegtige inauguratie* op zondag 28 september meemaken. In de Courier van vrijdag 26 sep-

Gezelschap EENDRAGT.

Personen, welke genegen zijn lid te worden van gemeld GEZELSCHAP, ten einde de plegtige inauguratie bij te wonen, worden verzocht zich voor aanstaanden MAANDAG, 22 dezer bij den ondergeteekenden te melden.

DE PRESIDENT,

Felix Bon. de Negri.

Annonce in de Limburger Courier,
19 september 1862.

KERMIS te HEERLEN. GEZELSCHAP EENDRAGT.

Vergadering op het Schietterrein.

Zondag 7 Junij,

namiddags 3 ure :

KOFFIJPARTIJ;

namiddags 4 ½ ure :

CONCERT champêtre

door het HARMONIE-GEZELSCHAP van Heerlen en de
ZANGVEREENIGING „HARMONIA“ van Aken.

(Bij ongunstig weder in een rader optegeven lokaal.)

's avonds 8 ½ ure :

VUURWERK.

Entrée : 1ste plaats fr. 1.00 ; 2de plaats fr. 0.50.

Woensdag 10 Junij,

namiddags 4 ure :

VOLKSFEESTEN,

als : Mast- en Zakloopen, Broodjesbijten enz., waarbij verschillende
goede prijzen worden uitgelooft.

Daarna :

Oplaten van een Luchtballon.

Entrée : 1ste plaats fr. 0.50 ; 2de plaats fr. 0.20.

ZONDAG, MAANDAG, DINSDAG en WOENSDAG,

namiddags 3 ure :

Vogel- en Schijfschieten voor de Leden.

Annonce in de Limburger Courier, 5 juni 1863.

tember 1862 werd dit feestelijke gebeuren van
de *Schützengesellschaft Eendragt* aangekon-
digd. De heer Alsdorf had voor de kersverse

vereniging een fraaie schietbaan en feest-
weide naast zijn *Gasthaus* in de Klompstraat
ingericht. Opmerkelijk is dat de nieuwe

Hotel Clood, verzamelplaats van de Heerlense beau monde, omstreeks 1898.

Fotocoll. GA Heerlen, inv.nr. 176.

schietvereniging door de redacteur vooral een aanwinst voor de Heerlense dames werd genoemd, voor wie in Heerlen toch al zo weinig vertier was. Betekent dit dat ook dames actief aan het schieten deelnamen? Mogelijk werden er in de vereniging meerdere schietdisciplines beoefend waaronder het toen populaire handboogschieten, dat in de negentiende eeuw ook voor dames passend werd geacht. De annonce in dezelfde krant gaf het programma voor die dag. Eerst zou een vergadering worden gehouden in hotel Clood. Na de vergadering volgde een ballotage van nieuwe leden. Vanuit Hotel Clood trok men in *optogt naar het daartoe ingerigt terrein*. 's Middags zou aldaar een optreden van harmonie St. Caecilia plaatsvinden, en tevens een *uitschieten van prijzen, (waarbij een carabine FLOBERT)*. De leden werden er aan herinnerd dat volgens de statuten dames, heren beneden achttien jaar en vreemdelingen mochten worden geïntro-

duceerd. Dit lijkt er op te duiden dat enkel Heerlense heren van achttien jaar en ouder lid konden worden.

In de Limburger Courier van 29 mei 1863 stond de oproep van Eendragt *ter opening van het seizoen*. Het seizoen waarin Eendragt haar buitenactiviteiten organiseerde duurde waarschijnlijk van 1 juni tot 1 oktober, de zomermaanden. Op zondag 31 mei 1863 werd een vergadering gehouden in hotel Clood. Voor 7 juni was een concert gepland, voor woensdag 10 juni volksvermakelijkheden. Voor 7 en 10 juni werd de leden aangeraden hun lidmaatschapsbewijs mee te nemen. De evenementen werden *buitengewone vergaderingen* genoemd. Het concert op zondag en de volksvermaken op woensdag 10 juni 1863 werden waarschijnlijk georganiseerd in het kader van de kermis. De organisatie van de volksvermaken, eertijds een bezigheid van de schutterij, was in dit jaar dus overgenomen door Eendragt. In dezelfde Courier van 29

Het personeel van het jubilerende postkantoor van Heerlen. In het midden jhr. Van Sasse van IJssel.
 Fotocoll. SA Heerlen, inv.nr. 91.

mei werd ook een bekendmaking van de burgemeester van Heerlen, mr. Adr. Sassen, gepubliceerd, waaruit blijkt dat Eendragt in 1863 vergunning heeft verkregen voor het gebruik van een schietterrein, en wel op of bij de 'Bergerweide'. Deze Berg[er]weide moeten we zoeken aan de verlengde Gasthuisstraat [uitlopend in de Voskuilenweg], tussen de weg en het Aambos, ongeveer op de plaats waar het latere sanatorium is gebouwd.³ Uit veiligheidsoverwegingen was blijkbaar rond [een deel van] de schietbaan een aarden wal geplaatst. Met een rode vlag werden voorbijgangers en geïnteresseerden gewaarschuwd dat er geschoten werd.

En wat naar aanleiding van het bericht in de Courier van zaterdag 29 mei reeds werd vermoed, namelijk dat Eendragt en niet St. Sebastianus vermakelijkheden op de Heerlense voorjaarskermis organiseerde, werd in een annonce in de Courier van vrijdag 5 juni 1863 bevestigd. Het gezelschap kondigde voor zondag 7 juni een bijeenkomst aan op het schietterrein. Hierna volg-

de *namiddags 3 ure: KOFFIEPARTIJ*, en vervolgens een *CONCERT champêtre door het Harmonie-Gezelschap van Heerlen en de Zangvereniging "Harmonia" van Aken (bij ongunstig weder in een nader optegeven lokaal)*. 's Avonds was er vuurwerk, waarbij entree werd gegeven. Op woensdagmiddag 10 juni werden er inderdaad *VOLKSFEESTEN* gehouden, zoals zaklopen en broodjesbijten. Daarna volgde er het *Oplaten van een Luchtballon*, waarvoor ook een entree werd gevraagd. Bovendien vond er op alle kermisdagen *Vogel- en schijfschieten voor de Leden* plaats. Eendragt lijkt de feestelijkheden een wat moderner aanzien gegeven te hebben: het vuurwerk en de luchtballon was in deze tijd iets speciaals dat bekijks zal hebben getrokken.

Aardig is dat de Courier van 12 juni een verslag van de voorjaarskermis gaf. In de rubriek "Vermischtes" werd gemeld dat het weer een grote spelbreker is geweest. Op de 'Kaffee-Partie' was het weer zo slecht dat er nog geen tien personen op de koffie waren

gekomen. Het weideconcert trok echter ongeveer tweehonderd mensen. Vanwege de regen week de commissie uit naar het oude schoollokaal in de Dorpstraat [Emmastraat], waar maar liefst vierhonderd liefhebbers zich verzamelden. Enthousiast was de redacteur over het optreden van harmonie St. Caecilia, die onder andere een compositie van de eigen dirigent en directeur L. Hennen, de ouverture "La Clochette du Monastère", speelde: *Es ist wirklich zu bewundern, wie die wenigen Mitglieder unserer Harmonie so vortrefflich spielten.*

Louis H.A.J. Hennen [1826-1878] was een telg uit de bekende Heerlense, muzikale familie Hennen. In tegenstelling tot veel van zijn latere familieleden bleef deze Louis Hennen zijn leven lang in Heerlen wonen en zou een belangrijke rol spelen in het maatschappelijke en culturele leven van zijn tijd. Hij studeerde aan het conservatorium van Luik, werd organist van de Pancratiuskerk, componist, en dirigent van harmonie, later fanfare St. Caecilia Heerlen. Hij was de meest veelzijdige van zijn familie. Naast de muziek had bijvoorbeeld ook de architectuur zijn aandacht: hij ontwierp zijn eigen huis met neo-gotische gevel en voorzag dit van gebeeldhouwde ornamenten.⁴ Dit is het pand geweest dat nog lang 'huis Hennen' heeft geheten en gelegen was in de Geleenstraat bij het Emmapplein. Later heeft het pand als bazar en café-restaurant gediend, alvorens Vroom & Dreesmann er nieuwbouw pleegde en een winkel voor woninginrichting vestigde.⁵

De kermismaandag en kermisdinsdag waren stilletjes. Maar op woensdagnamiddag kwamen rond de vijfhonderd mensen naar de weide, *wo die von der Gesellschaft Eendragt angekündigten Volksbelustigungen Statt fanden, als: 1] Sacklaufen; 2] Mastlaufen; 3] einen Luftballon in Brand gesteckt; 4] Brödchenbeissen; 5] geschossen; 6] mit verbundenen Augen den Topf geschlagen; 7] harmonie-Concert, und zuletzt 8] gegen halb 10 Uhr Feuerwerk, und so gingen die Besucher wohl zufrieden*

*nach Hause.*⁶ Het concert op zondag en de woensdagactiviteiten, beide georganiseerd door Eendragt, waren volgens dit verslag dus een succes.

En schutterij St. Sebastianus? Weinig. In de Limburger Courier van 5 juni 1863 staat onder het kermisprogramma van Eendragt voor kermisdinsdag 9 juni een prijsvogelschieten aangekondigd bij Hubert Scheepers in 'De Zwaan'. Aangezien dit het schutterslokaal was, mogen we aannemen dat dit van St. Sebastianus uitging. En het geciteerde kermisverslag van 12 juni in de Courier werd op gereserveerde toon besloten met: *Auch wurde am Mittwoch Nachmittag, am Barriere-häuschen, durch andere [dan Eendragt, MvD] Leute ein Mastklimmen veranstaltet, welches auch schon Zuschauer herbeizog.* Het barrière- of tolhuisje dat hier bedoeld werd, was hoogstwaarschijnlijk het oude tolhuisje aan de "Weegscheid" [kruising Geleenstraat-Valkenburgerweg-Kruisstraat-Geerstraat], dat tot diep in de negentiende eeuw als zodanig dienst is blijven doen. De *andere Leute* die hier, vlakbij lokaal "De Zwaan", een concurrerend volksvermaak hielden zijn waarschijnlijk leden van de schutterij geweest. Bracht Eendragt tweedracht in Heerlen?

Activiteiten

Door middel van de berichtgeving in de Limburger Courier in het jaar 1864 komen we meer te weten over de organisatie en activiteiten van Gezelschap Eendragt. Op 21 april 1864 werd een vergadering aangekondigd ten huize van de heer Cloot. Op de agenda stond de verkiezing van een nieuwe *president*. Het bestuur bestond uit een viertal Heerlense notabelen: Jhr. A. van Sasse van IJsselt, J. de Hesselle, G. Smeets en J. Alsdorf. Opmerkelijk is dat dezen niet afkomstig zijn uit de traditionele Heerlense bovenlaag van lage adel, [groot]grondbezittende landbouwers, pachters en veehandelaren. Het zijn leden van de in het negentiende-eeuwse Heerlen groeiende klasse van hoge ambtena-

ren, bestuurders, notarissen, artsen en gegoe-
de middenstanders.

Van Sasse van IJssel [Boxmeer 1825 – Heer-
len 1895] was de directeur van het in 1850 in
Heerlen geopende "Postkantoor". Meer dan
veertig jaar heeft hij deze functie vervuld.
Het kantoor was gevestigd in het huis "oppen
Trepkes" in de Dorpstraat [nu Emmastraat],
na 1879 als "Post en Telegraafkantoor" in een
zijvleugel van het oude raadhuis aan de
Geleenstraat. De vrijgezel woonde in bij de
familie Schils in de Dorpstraat en stelde zijn
vrije tijd in dienst van het belang en
openbare leven van Heerlen. Zo was hij lid,
secretaris en voorzitter van de "Commissie
benoemd tot het aanwenden van middelen
ter verkrijging van een spoorweg Sittard-
Heerlen-Kohlscheid". In 1896 werd hun
droom bewaarheid: de officiële opening van
de spoorlijn Sittard-Heerlen-Herzogenrath
bracht voor de ontluikende mijnbouwindus-
trie een directe transportverbinding naar het
noorden.⁷

P. Joseph de Hesselle was apotheker aan de
Prins Hendriklaan [Bongerd] en gedurende
vele jaren gemeente-ontvanger. G. Smeets
was notaris en woonde 'Aggene Gringel'.⁸
J. Alsdorf, de secretaris van Eendragt, was een
bekende herbergier en brouwer in Heerlen.
Enkele generaties Alsdorf woonden eertijds
in het pand op de hoek Schaesbergerweg
[Klompstraat] – Veemarkt [Wilhelmina-
plein]. Het pand heette in de volksmond ook
wel 'Iggene Klomp'.⁹ In 1912 was er nog steeds
Brouwerij De Klomp van J.P.F. Alsdorf in ge-
vestigd, met nv Stoombierbrouwerij Gam-
brinus en Brouwerij De Kroon één van de
laatste drie zelfstandige brouwerijen in Heer-
len.¹⁰ Het hoekpand heeft anno 1997 nog
steeds een horecafunctie en in de kelders zijn
nog resten van de oude brouwerij te vinden.

Voor 26 april 1864 stond er een ledenverga-
dering op het programma bij de heer Cloot,
ter behandeling van een aantal bestuursvoor-
stellen en de verkiezing van een commissaris.
Deze commissaris was waarschijnlijk belast
met en gevolmachtigd tot de behandeling

van de lopende zaken voor Gezelschap Een-
dragt.

In de zomermaanden van 1864 vinden we
vele berichten over de activiteiten. Op 12 mei
vond er een vergadering plaats ten huize van
de gemeentesecretaris J. Kaufmann, de nieu-
we commissaris, en 's middags was er muziek
op de feestweide. In de Limburger Courier
van donderdag 27 mei 1864 vinden we weer
het programma voor de komende kermis.
Op kermismaandag een uitgebreid concert
door harmonie St. Caecilia Heerlen en de
zangvereniging van Gangelt. Het programma
van zestien nummers werd in zijn geheel
afgedrukt. Op woensdag de gebruikelijke
volksvermaken met afsluitend vuurwerk. Op
dinsdag was er schieten en – nieuw – kegelen
op de weide. Van activiteiten van St. Sebas-
tianus vernemen we niets.

Het jaar 1865 begon ook met een bestuurs-
vergadering, en wel op 27 april bij de gebroe-
ders Boost. Dit was het huis 'Op de Kamer'
aan de Veemarkt [Wilhelminaplein], met
daarin gevestigd café-brouwerij Boost, later
hotel Beckers.¹¹ Er werd gesproken over de
eindrekening van het vorige seizoen en de
ballotage van nieuwe bestuursleden. Even-
eens blijktens een berichtje in de Limburger
Courier werd er een week later weer verga-
derd, en wel op 2 mei 1865 over de entree-
heffing. Dit geschiedde ten huize van de heer
Savelberg, waarschijnlijk in het 'huis Savel-
berg', café-slijterij-wijnhandel, gelegen aan
het Emmaplein aan de voet van de Pancra-
tiuskerktoren. Dit was het geboortehuis van
Matthias Jozef Savelberg [1825-1894], van
1859-1869 1e wethouder en van 1869-1894
burgemeester van Heerlen, en diens bekende
broer monseigneur Petrus Jozef Savelberg
[1824-1907].¹² Eendragt nam op 5 en 6 juni
1865 ook deel aan een schuttersfeest in
Nieuwenhagen, met deelnemers uit oostelijk
Zuid-Limburg en het aangrenzende Pruisen.
Het feestschieten werd opgeluisterd door de
harmonie van Schaesberg en was, mede door
het mooie weer, een succes. St. Sebastianus
nam niet deel.¹³

PROGRAMMA

¹³ ~~Der schutterij Heerle~~
Zaterdag den 2 Junij,
Avonds ten 6 ure, aankondiging der kermis, door trommelslag en het geschut der kanons.

Zondag den 3 Junij,
s morgens,
Oploft der St. Sebastianus-Schutten en begeleiding der Processie;
s namiddags,
Congres der Schutten om te beslissen over de hangende oorlogskwestie
en daarna groote parade.

Maandag den 4 Junij,
Spiegelvechten of stormen.

Dingsdag den 5 Junij,
~~Prijsvogelschieten.~~ *Groote parade*

Woensdag den 6 Junij,
~~Wandeling naar het Festival van Amstenrade.~~ *Prijsvogelschieten.*

Donderdag den 7 Junij,
~~Decoratie van een Schutten-Grenadier, welke dien dag zijn 30jarige
schutterijdienst viert. Daarna Mastklimmen, Zakloopen, en~~ *en*

Vrijdag den 8 Junij,
~~Jeremiade te huis, over de Eendragt zaliger.~~

Het Heerlense kermisprogramma in 1866, met 'Jeremiade' op vrijdag. Van dit programma is niet zo veel terecht gekomen, want er is later veel in gestreept en verbeterd.

99

In 1866 is Eendragt verdwenen en vinden we St. Sebastianus weer als organisator van de kermisactiviteiten. Opmerkelijk aan het kermisprogramma van 1866 is aan het slot de aankondiging voor de vrijdag: *Jeremiade te huis, over de Eendragt zaliger*. Deze ironische oproep bewijst dat Eendragt ter ziele was gegaan en dat de schutterijleden hierom weinig tranen hebben gelaten. De schutterij nam snel weer haar plaats in het Heerlense openbare leven in.

Chique dorp

Dit brengt ons op de interessante vraag waarom Eendragt de aloude schutterij St. Se-

bastianus tijdelijk naar het tweede plan wist te verdringen. We weten uit berichten uit de Limburger Courier en gegevens uit het schutterij-archief dat St. Sebastianus in de periode 1860-1865 een moeilijke tijd doormaakte. Het aantal betalende leden zakte tot onder de twintig en de financiële situatie was slecht. Misschien waren er ook problemen in het bestuur, waar veel officieren op leeftijd waren geraakt. In mei 1865 trad een nieuwe groep van hoofdofficieren aan, met aan het hoofd generaal Hubert Peters en kolonel D. Lammeretz. Vanaf die tijd ging het weer bergop met de schutterij.

In deze tijd [1850-1880] speelde ook een interessante discussie in Heerlen, waarvan

we eveneens sporen in de Limburger Courier vinden. In de courant van 4 juni 1853 lezen we een anonieme brief, waarin het ontbreken van de volksvermaken en het stormen op de Heerlense kermis werd betreurd. De schrijver stoorde zich ook aan de *herzlose Steifigkeit* van de vele mensen die naar de nieuwe *Mode-Sitte* leefden. Op bureu van een mindere stand werd neergekeken, volksvermaak was boers en min. Enthousiast verwees de auteur naar sommige Belgische plaatsen, waar de notabelen actief deelnamen aan de oude volksfeesten, zoals de Meiconcerten. Hieraan kon men in Heerlen een voorbeeld nemen. Hij beschouwde het stormen als een waardevol onderdeel van de oude Heerlense folklore.

Anderen dachten hier anders over. Uit opmerkingen in de Limburger Coerier blijkt dat de volksvermaken en het stormen met argusogen werden gevolgd. De wanordelijkheden waartoe de volksfeesten leidden, werden afgekeurd. K. Weyerhorst, de Heerlense uitgever en redacteur van de Limburger Courier, besprak de rol van de schutterij vaak met reserve. In 1869 leidde dit tot een ware 'schuttersopstand', toen schutterijleden

en sympathisanten luidkeels voor het woonhuis van Weyerhorst protesteerden tegen diens laetdunkende opmerkingen over St. Sebastianus en het stormen.¹⁴

Waarschijnlijk verwoordde Karel Weyerhorst de mening van vele Heerlense dorpsnotabelen. Die beschouwden de traditionele volksvermaken als dorps en niet meer van hun tijd. Zij hoopten Heerlen te zien opstoten in de vaart der volkeren. Daarbij behoorden moderne en beschaafde vormen van vertier en vermaak. Ouderwetse volksfeesten waren meer iets voor de omringende, kleine boerendorpen, maar niet voor het meer mondaine Heerlen. Het is waarschijnlijk dat een aantal gelijkgezinden uit de Heerlense betere standen hieraan met de oprichting van 'Eendragt' vorm hebben willen geven. Zij hebben van de crisis in St. Sebastianus gebruik gemaakt om de rol van de schutterij op de Heerlense kermis over te nemen. Een en ander heeft de onderlinge betrekkingen tussen delen van de dorpsbevolking ongetwijfeld geen goed gedaan. Maar het blijft een raadsel waarom 'Geselschap Eendragt' in 1866 geruisloos van het Heerlense toneel verdween.

Noten:

1. RA Limburg, Archief Bisdom Roermond 1559-1801, port.nr. 76 [o.a. visitatieverslagen dekenaat Valkenburg], 12.

2. De vereniging werd zowel 'Eendracht' als 'Eendragt' gespeld. De laatste spelling komen we het meest tegen. Daarom is deze hier aangehouden.

3. In 1994 heeft men hier een verzorgingstehuis voor bejaarde kloosterlingen gebouwd. De instelling heeft de naam "Bergweide".

4. H. VAN DIJK, *Panorama van drie eeuwen muziek in Limburg* [Leeuwarden/Maastricht 1991], 76-77.

5. Vergelijk *Heerlen in oude ansichten* [Zaltbommel 1970], 55-56.

6. *Limburger Courier*, 12 juni 1863.

7. L. VAN HOMMERICH, 'Bijdrage tot het postwezen te Heerlen', in *LvH* 23 [1973], 75-76.

8. J. JONGENEEL, *Dorpspraak van Heerlen* [Heerlen 1884, herdruk 1980], 110.

9. Idem, 111.

10. SEF DERKX, *Bier in Limburg. De bruisende geschiedenis van brouwers en drinkers* [Weert 1990], 71

11. *Heerlen in oude ansichten*, 49. In 1933 gesloopt in verband met het doortrekken van de Dautzenbergstraat van de Oranje Nassastraat naar het Wilhelminaplein.

12. *Heerlen in oude ansichten*, 64, en L. VAN HOMMERICH, 'Mathias Jozef Savelberg', in: *LvH* 1 [1951] 24-26.

13. *Limburger Coerier*, vrijdag 9 juni 1865.

14. N. EUSSSEN, 'Naar aanleiding van een persbericht: een oproer van de schutterij St. Sebastianus van Heerlen anno 1869', in: *LvH* 8 [1958] 110-115.

Een mysterieuze hoeve in het Bekkerveld

TH. SNIKERS

Bijna verscholen tussen de Bekkerweg en de Akerstraat in Heerlen ligt de zeer fraaie hoeve De Bek. De huidige bewoners – *De Keizersgracht Juristen* – herdachten vorig jaar het tweehonderd-jarig bestaan van het in carrévorm gebouwde complex. Op de achterzijde van de hoeve, uitkijkend op de Akerstraat, met de voormalige hooizolder, prijkt namelijk in ijzer het jaartal 1796. Maar een deel van de hoeve is

zeer waarschijnlijk van oudere datum, denkt Heerlenaar A. Corten, autoriteit op het gebied van hoeven en kastelen in deze streek.

Op 10 oktober kunnen belangstellenden een kijkje nemen in de hoeve, die geen beschermde status heeft. Het collectief '*De Keizersgracht Juristen*' bestaat tien jaar en viert dat onder meer met een open dag. Het bureau, dat op abonnementen-basis juridische bijstand verleent aan ondernemers,

vertoeft sinds twee jaar in de hoeve aan de Bekkerweg. Algemeen directeur W. Engels kocht het gebouw in 1995 van architect Th. Jongen, die het complex in een tijds-
spanne van zestien jaar restaureerde. Engels, die ook zelf in de oude boerderij woont: 'Toen wij het gebouw kochten, stond het twee jaar leeg. Het groen groeide naar binnen en er huisden junks in.' Opnieuw was een opknappbeurt nodig, waarbij de hoeve geschikt werd gemaakt voor de nieuwe bestemming. In de voormalige, vroeger 'open' hooischaar, werd bijvoorbeeld nog een extra verdieping voor de juristen ingericht. Dat deel van de oude boerderij telt nu drie verdiepingen.

'Het gebouw kreeg ook een wat meer 'nostalgische' uitstraling', zegt I. Engels, echtgenote van de directeur. Uitgangspunt bij de restauratiewerkzaamheden van Jongen was echter al waar mogelijk de oude elementen en materialen te handhaven. Nieuwe elementen werden ook toegevoegd. Boven de oude poort aan de kant van de Bekkerweg is bijvoorbeeld een nieuwe kamer 'gehangen'. Dat is ook aan de overzijde gebeurd boven de poort in de hooischaar. Die poort is nu aan de buitenzijde van de hoeve van glas. Op de binnenplaats is tegen het woongedeelte van de hoeve, uitkomend op de tuin, een serre aangebouwd. Dat dissonneert enigszins. De toegang tot het juristenbureau is gelegen in de tegenover het woongedeelte gelegen vleugel die 'uitkijkt' richting Burgemeester Waszinkstraat en Heesbergstraat. In dit gedeelte lagen vroeger de paarden- en varkensstal.

De hoeve in het Bekkerveld ontleent haar naam aan het spits toelopende gebiedje tussen de Akerstraat en de Bekkerweg waarin ze gelegen is. Volgens oud-gemeente-archivaris L. van Hommerich dook de naam

'De Beck' al eind zeventiende eeuw in akten op.' 'Beck' of 'Bek' is volgens Van Hommerich afgeleid van vogelbek, juist vanwege de spits, die door de twee onder een zeer scherpe hoek naar elkaar toelopende wegen vormen.

Volgens hoeven- en kastelenkenner Corten hebben er drie of vier hoeven 'in linie' bestaan. 'In de jaren zestig werden er nog afgebroken.' Deze boerderijen waren echter minder mooi dan hoeve De Bek. De oorsprong van dit complex blijft nog in nevelen gehuld. Corten is er in ieder geval redelijk zeker van dat een deel van hoeve De Bek ouder is dan 1796. Het betreft de vleugel direct aan de Bekkerweg, die Corten in de eerste helft van de achttiende eeuw dateert. Hij leidt dat onder meer af uit de gebruikte steensoort: 'Je ziet het aan de dikke speklagen van mergelsteen.' Delen van de hoeve zijn op verschillende tijdstippen ver- of herbouwd. 'Met het woongedeelte is dat rond 1825 gebeurd', veronderstelt Corten.

De boerderij is geen adellijk goed geweest, maar de bewoners hebben wel een redelijk goed gevulde beurs gehad, denkt de hoevenkenner. Een van de bewoners was in de eerste helft van de negentiende eeuw namelijk J. Lintjens, van 1820 tot 1843 burgemeester van Heerlen. Lintjens, afkomstig uit een bemiddelde boerenfamilie, kocht de hoeve en ging er wonen, zeer waarschijnlijk pas na zijn 'pensionering' als burgemeester. Nu vormt de voormalige boerderij het domein van juristen.

* L. VAN HOMMERICH, *Waar komt de naam De Beck vandaan?* Uit: R.K.S.V. Bekkerveld Heerlen 40 jaar, samenstelling en eindredactie J. HAVENITH, M. OPHEIJ en W. STOUTHART, [Voerendaal 1984, 10. Eerder gepubliceerd in 'De Beck', nr. 1 van jan.] 1962.

Signalement

R. BRAAD

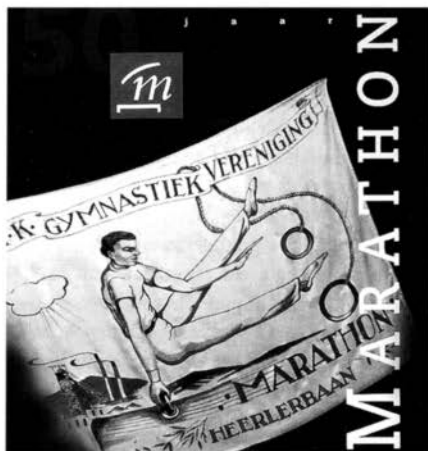
Dit keer worden een aantal aanwinsten van de bibliotheek van het Stadsarchief Heerlen kort aangestipt. Ze zijn waardevolle handreikingen voor het onderzoek naar de regionale geschiedenis van oostelijk Zuid-Limburg en de moeite van het doornemen zeker waard.

Bladerend in herinneringen, 50 jaar College Sancta Maria, 1947-1997

Kerkrade 1997. Geill., 120 blz.

Bij het doornemen van deze feestbundel proef je de sfeer van de school door de jaren heen. Het boek geeft een keur aan herinneringen van [oud-]leerlingen en docenten. Daarnaast komt ook de geschiedenis van de school aan zijn trekken. Het boek eindigt met de leerlingenlijsten van Sancta Maria en die van de met de school gefuseerde MAVO Pius XII. Het is nog verkrijgbaar bij Sancta Maria, Elberenveldstraat 105, 6466 JM Kerkrade.

75 jaar Broederschool 1922-1997

Heerlen 1997. Geill., 93 blz.

Iets minder fraai vormgegeven, maar daarentegen een gedetailleerder overzicht van de geschiedenis van deze belangrijke lagere school in de wijk Molenberg te Heerlen. Toch zijn ook hierin fraaie anekdotes en berichten van oudleerlingen weergegeven. Nog verkrijgbaar bij de school.

Marathon 50 jaar

Heerlen 1997. Geill., 32 blz.

In de fraai vormgegeven feestgids van de Sportvereniging Marathon, in 1947 opgericht als 'R.K. Gymnastiekvereniging Marathon' van Heerlerbaan wordt een beknopt overzicht van de geschiedenis van de nu 320 leden tellende sportvereniging gegeven.

Helpen waar niemand helpt; de spiritualiteit van de congregatie van De Kleine Zusters van de H. Joseph

Door Hein Blommestijn, Bernadette Verhegge.
Nijmegen 1997. Herbronning nr. 1, Titus Brandsma Instituut.
77 blz. ISBN 90 5625 017 5.

Ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan van de Kleine Zusters, is in dit boekje de spiritualiteit van de in Heerlen gestichte congregatie in beeld gebracht. Enerzijds aan de hand van [geannooteerde] teksten van de stichter en anderzijds aan de hand van getuigenissen van vijftien zusters. Het geeft een goed inzicht in de drijfveren die de congregatie een hoge vlucht heeft gegeven, maar het laat ook zien hoe de spiritualiteit zich in veranderende tijdsomstandigheden en in andere culturele omgevingen heeft ontwikkeld.

Een Joods gezin in onderduik, dagboek

Door Salomon Silber.
Kampen, 1997. Geill., 192 blz. ISBN 90 242 6172 4.

Silber, die in 1922 in Polen werd geboren, kwam in 1933 met zijn ouders naar Nederland. In de Tweede Wereldoorlog dook de familie onder bij onder andere ds. G.J. Pontier, gereformeerd predikant in Heerlen. Tijdens de onderduikperiode 1942-1944 en nog even daarna [tot 31 aug. 1945] heeft Silber een dagboek bijgehouden, hoewel het niet strikt dagelijks werd bijgewerkt. Na de oorlog is het dagboek uitgebreid met de herinneringen aan de periode voor de oorlog. De bewerk, die zich in het boek jammer genoeg niet bekend maakt, laat de oorspronkelijke tekst van Silber zoveel mogelijk in takt. Hij [of zij?] vond de onuitgegeven bron en stelde blijkbaar alles in het werk om die uit te geven. Dat was de moeite zeker waard. We beschikken daardoor over een boeiend verslag waarin de spanning tijdens en van de moeilijke oorlogsjaren, maar

ook de spanning tussen de godsdiensten van onderduikers en gastgezinnen veelbaarder verwoord zijn.

Na duisternis licht, protestanten in Zuid-Limburg op weg naar 2000

Door T.L. Korporaal,
Eindhoven 1994. Geill., 159 blz. ISBN 90-9007295-0.

Dit boek dat al een paar jaar oud is, maar dat we pas als aanwinst verwerkt hebben, geeft in een notedop een goed overzicht van het protestants leven in de regio. Wetenswaardigheden over de verschillende kerkgebouwen en de predikantsplaatsen en de kerkelijke structuren en organisaties zijn overzichtelijk weergegeven. De auteur heeft zorg besteed aan de gegevensverwerking. Het geeft voor de hele twintigste eeuw een volledig overzicht [met bronvermeldingen], maar grijpt bij de behandeling van de geschiedenis van plaatselijke gemeenten beknopt terug op vorige eeuwen. Alles samen maakt het boek tot een onmisbaar naslagwerk.